
ŘÍŠ RAKOUSKÁ NEPOMINE

Jiří Rak

Zřejmě nejobvyklejším předmětem úvah na téma „co by bylo, kdyby...“ je v českém myšlení možný vývoj v případě vítězství stavovského povstání nebo odmítnutí mnichovské dohody a následné války s Německem. Je to logické. Obě události jsou obecně vnímány jako katastrofa otevírající brány k období úpadku a národního ohrožení. Odpověď na tyto otázky je tedy podvědomým hledáním pozitivní alternativy. Naopak událostem, považovaným za vstup do šťastných let, se pochybnosti vyhýbaly. Byly prostě chápány jako nezvratný výsledek dlouhého historického vývoje. Tak tomu je (nebo donedávna bylo) i s 28. říjnem roku 1918. Rozpad Rakousko-Uherské monarchie většina Čechů přivítala jako akt dějinné spravedlnosti a vyvrcholení českého národního úsilí. Odtud zbýval už jen krok k představě, že to byli právě Češi, kteří „zbořili“ Rakousko. Zkusme ale položit otázku jinak: mohla podunajská říše vyřešit své problémy a přetrvat do dnešních dnů?

Odpověď je velmi těžká. Samozřejmě je možné možné vzít za východisko např. léta 1870 a 1871 a pokusit se o sestavení kontrafaktuálního scénáře, podle něhož by císař František Josef I. splnil své sliby, podepsal vyrovnání s Čechy a na jeho hlavě by spočinula koruna sv. Václava (viz následující příspěvek). Je nesporně lákavé představit si, jak by se potom spokojení Češi stali oporou trůnu a Boží slunce by – podle slov císařské hymny – věčně svítilo na Rakousko blažené. Je to ovšem klasický případ, kdy se jen přání stává otcem myšlenky. Poctivé prozkoumání tohoto problému není

totiž za dnešního stavu historického poznání možné. Nevíme totiž, jak by na český úspěch reagovala politika ostatních národů monarchie, nehledě na reakce zahraniční. Netřeba pochybovat o tom, že by v plné míře vypukly demonstrace rakouských Němců, jako tomu bylo např. roku 1897 po vydání Badeniho jazykových nařízení. Závažnější by ale zajisté byl postoj Uher. K tomu, abychom jej poznali, by ovšem bylo třeba prostudovat soukromou korespondenci a zápisky maďarských politiků, stejně jako ostatní nepublikované prameny vlastně na celém teritoriu říše, včetně archivů zahraničních úřadů přinejmenším Německa a Ruska. Je ale možné pokusit se o přehled zlomových okamžiků dějin monarchie, kdy by jiný chod událostí smířil s Rakouskem Čechy. Jinými slovy: zodpovědět otázku možného zachování habsburské říše výlučně z české perspektivy.

Ve školském pojetí je počátkem českého rozchodu s habsburskou říší již tzv. národní obrození, které údajně logicky vyvrcholilo získáním samostatnosti roku 1918. Historie ale takové přímé cesty nezná, zkusme se proto podívat na představy českých vlastenců o ideální podobě jejich „širší vlasti“ od konce 18. do poloviny 19. století. Není pochyb, že kdyby vláda byla ochotna alespoň některým z nich vyhovět, byla by se i moderní česká politika vyvíjela jinak.

Ve svých počátcích na sklonku 18. století bylo rodící se české národní hnutí vůči monarchii plně loajální. Reformy císaře Josefa II. otevřely cestu k modernizaci habsburských zemí, masy venkovského obyvatelstva byly panovníkovi vděčné za zrušení nevolnictví a jeho nástupci Leopold II. a František II. uklidnili i české vlastence znepokojené centralizačními a germanizačními tendencemi Josefovy vlády ústupky na poli státoprávním (česká korunkovace) i jazykovém (např. založení katedry české řeči a literatury na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě). Krátce nato ale byla monarchie podrobena historické zkoušce v dlouholetých válkách s revoluční a napoleonskou Francií. V nich naprostá většina Čechů stála pevně na straně svého císaře a krále. Nebylo to jen z toho

důvodu, že Češi z výše uvedených příčin neměli důvod k nespokojenosti. Monarchie se tehdy nesrážela s Francouzi pouze na polích bitevních, ale byla vedena i válka idejí. Propagační tiskoviny samozřejmě líčily šťastný život habsburských poddaných, vyzdvihovaly panovníkovu otcovskou péči o Bohem mu svěřené národy atd., jak to ve válečné propagandě bývá obvyklé. Rozhodující chvíle ale nastala v letech 1808–9. Rakouské císařství (oficiálně vyhlášené roku 1804) se tehdy rozhodlo čelit svému rivalovi jeho vlastními zbraněmi a vést proti Francii skutečně lidovou válku. Habsburský stát se tehdy také snažil nabídnout svým národům společnou identitu založenou na pevnějších základech než tradiční věrnost panovníkovi „z Boží milosti“.

Nová válka měla tedy být vedena jiným duchem. Naděje na vítězství měla nyní vzejít zdola, z dobrovolného nadšení poddaných, jejich daně „peněz i krve“. Místo doposud proklínané „francouzské svobody“ se nyní naopak svoboda Rakouska, jeho národů i celé Evropy ohrožované francouzskou dobytčností měla stát zapalujícím válečným heslem. Ke slovu se dostal i vznikající nacionalismus – Habsburkové se ještě jednou obrátili ke starému dědictví svatě říše a s odvoláním na rodovou tradici německých císařů se Vídeň pokusila dát připravované válce německý národní ráz, vtisknout jí charakter boje za osvobození Německa. Do čela boje za svobodu se ovšem muselo postavit Rakousko změněné; nikoliv už absolutistický stát, ale stát, jehož občané se ochotně staví na jeho obranu, proto byl kromě německého nacionalismu promyšlen i koncept specifického patriotismu rakouského. Právě v této době stálo Rakousko nejbližší vytvoření svého vlastního říšského vlastenectví integrujícího v sobě národní cítění jednotlivých etnik monarchie. Vláda apelovala na loajalitu vůči trůnu i na nacionální smýšlení obyvatel, přičemž instituce Rakouského císařství figurovala jako záštita všech národností. Byla to výrazná změna proti osvícenskému patriotismu vrcholícímu za vlády Josefa II., kdy říšské vlastenectví jednotlivé lokální patriotismy naopak rušilo, případně vystupovalo i jako jejich nepřítel. Důležitou roli zde pocho-

pitelně hrálo zjištění, že k úspěšnému vedení náročné dlouholeté války, která vyčerpávala vojsko stejně jako zázemí a stále více vyžadovala obětavost obyvatel, je zapotřebí vytvořit také emocionální vazbu vůči státu. Skutečností, že válka se nyní musí stát i záležitostí širokých vrstev, si byli vědomi hlavně hrabě Stadion a císařovi bratři, arcivévodové Karel a Jan, jehož blízký spolupracovník Johann von Hormayer (1782-1848), vytyčil hlavní zásady nového rakouského vlastenectví. Pro jejich šíření založil roku 1808 časopis *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, dále sbírku *Oesterreichischen Plutarch oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner und Gelehrten des österreichischen Kaiserstaates*, jejímž prostřednictvím chtěl upevňovat společně rakouské sebevědomí životopisy slavných mužů ze všech zemí monarchie. Stejným cílům měl sloužit od roku 1809 vycházející *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* a 1811 založený *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte*.

Základem rakouské státní identity se mělo stát společně historické vědomí a velikáni jednotlivých národů (z českých mj. i Jan Žižka z Trocnova) měli být uctíváni i v ostatních zemích říše. Konkrétně pak ducha propagandy určoval vídeňský tisk, zvláště od roku 1808 vycházející *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*. Vzorovým dílem pro autory válečných písní se zase staly *Lieder der Landwehrmänner* od Josepha von Collina.

Červenou nití propagandy uvnitř rakouských hranic je tedy nyní rakouský říšský patriotismus spojující všechny národy monarchie. Jedna z dobových písní tak charakteristicky vyhrožuje nepřátelům: „Denk, Muth und Eintracht herrscht allein,/ Wenn Patrioten streiten,/ Wenn Deutsche, Ungarn in Verein/ mit Böhmen und Galliziern sein,/ Euch Untergang bereiten.“

A podobně volá píseň česká „Hajme Františkova trůnu/ Uher, Němec, Čech.“ Podobných příkladů by bylo možné uvést celou řadu. Svorníkem rakouského patriotismu samozřejmě zůstává osoba císaře, který je propagandou představován v podobě dobrého a laskavého otce svých národů, který s nimi snáší všechny nesná-

ze a jehož dobrotivé srdce pláče nad všemi těžkostmi, které jim válka přináší. Panovníkovou snahou je pochopitelně udržení míru a pouze zloba nepřátel jej nutí, aby k obhájení cti své, svého státu i svých poddaných stejně jako jejich majetků a životů ohrožených francouzskou agresivitou znovu sáhl ke zbraní. Není ostatně náhodou, že právě v této době doznala obrovské popularity báseň Lorenze Leopolda Haschky (1749-1827) *Gott erhalte Franz den Kaiser* napsaná na Haydnovu melodii již v roce 1797, která se po některých úpravách stala oficiální hymnou monarchie až do roku 1918. Dále se i nyní uplatňuje zřejmě účinný motiv kladoucí do protikladu šťastný život rakouských poddaných, nad nimiž bdí o jejich dobro usilující císař, s utrpením obyvatel zemí obsazených Francouzi.

V souvislosti se zesíleným akcentem na vlastenectví je ale nyní mezi těmito hodnotami často uváděna také svébytnost mravů a životního způsobu, které by francouzské vítězství ohrozilo. V tomto ohledu bylo samozřejmě vítaným argumentem Napoleonovo rozdělování uprázdněných trůnů členům vlastní rodiny a nepokrytá ekonomická exploatace přímo i nepřímo ovládaných zemí.

Bohužel po celorakouském nadšení vrcholícím vítězstvím arcivévody Karla u Aspern následovala porážka u Wagramu a do čela rakouské politiky byl povolán hrabě Metternich, který se vrátil k osvědčeným prostředkům kabinetní politiky. Poddaní měli opět starosti o politiku přenechat císaři a jeho ministrům a sami jen poslušně plnit jejich příkazy. Rakouská identita spočívala jen na dynastických principech.

Nicméně je plně oprávněná úvaha, že kdyby Rakousko vytrvalo na cestě nastoupené krátkým intermezzem let 1808-9, mohly jeho další dějiny vypadat jinak. Celorakouský patriotismus do sebe mohl vstřebat jednotlivé partikulární nacionalismy a zemská vlastenectví, která by koexistovala vedle sebe. Němčina by zřejmě byla společným jazykem centrálních institucí monarchie a společným komunikačním prostředkem, rozhodně by ale toto její fungování nebylo vnímáno jako germanizace. Vedle ní by se klidně mohly

rozvíjet i kultury všech hlavních jazykových skupin. S určitou nadšázkou lze říci, že by němčina hrála v Rakousku tutéž úlohu jako v současnosti angličtina v rámci sjednocující se Evropy. Především by ale obyvatelé monarchie získali společnou identitu, která by pomohla překonat dezintegrující tendence. Pocit příslušnosti ke společné „širší vlasti“ by tak získal i emocionální rozměr. Česká společnost začátku 19. století k tomu byla plně připravena. Následující léta ukázala, že právě absence společně sdílené rakouské identity byla jedním z důležitých faktorů rozpadu říše.

Další těžkou zkouškou procházelo Rakousko v letech 1848 až 1849. Výše zmíněný deficit společné identity se tehdy plně projevil u jejích nejvyspělejších národů, tj. Němců a Maďarů. Koruna sv. Štěpána na počátku roku 1849 vyhlásila svou nezávislost a většina Němců se přihlásila k myšlence velkého Německa, jak ji prosazoval parlament ve Frankfurtu nad Mohanem. Cesta k rozpadu byla nastoupena.